AUT, XLVI, 2008, p. 249-254
– Recenzii –

VASILE ARVINTE, *Normele limbii literare în opera lui I. L. Caragiale*. Cuvânt înainte de Alexandru Gafton. Indice de Sorin Guia, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2007, 450 p.

Pe la 1880, când scrie I. L. Caragiale, limba română trecuse şi zăbovise, timp de un secol, *prin* şi *printre* mai multe proiecte de normare şi cultivare a ei, de la cel al Şcolii Ardelene şi cel bazat pe principii practice şi obiective al lui I. Heliade Rădulescu, până la cele puriste, justificate de concepţii unilaterale, mimetice, ale latiniştilor, italieniştilor şi analogiştilor. Variantele de limbă literară propuse în acest „război al limbilor" se încrucişau cu uzul natural al vorbitorilor, receptivi mai degrabă la modă decât la eforturile reformatorilor, uz modelat şi de snobism şi semidoctism. Aşa se face că limba supradialectală utilizată de români în a doua jumătate a secolului al XIX-lea putea fi un mozaic de realizări în care se recunoştea fie ataşamentul vorbitorului faţă de unul dintre curentele reformatoare mai vechi sau mai noi, fie ignorarea oricăror norme de exprimare (în interiorul unei false originalităţi), fie înclinaţia spre o limbă-kitsch ale cărei elemente alăturate strident erau regionalismul autentic şi expresia străină generalizată.

Printre scriitorii care, nefiind lingvişti sau filologi, au fost preocupaţi de înlăturarea acestor metehne ale limbii şi de cultivarea ei pe dimensiunile clarităţii, purităţii şi proprietăţii exprimării, punând problema limbii literare în strânsă legătură cu problema culturii naţionale, a fost şi I L. Caragiale.

Se poate urmări opinia sa în privinţa normării şi mai ales a estetizării limbii în publicistica desfăşurată în „Epoca", „Ghimpele", „România liberă", „Timpul", „Convorbiri literare", „Voinţa naţională", „Constituţionalul", „Moftul român", „Gazeta poporului", „Ziua", „Adevărul" etc., uneori prezentată în veşmânt anecdotic. Tot articolele sunt, cu precădere, cele care îi permit istoricului limbii literare să schiţeze modelul de exprimare cultă pe care îl propunea, tacit, un scriitor lucid şi obiectiv sub aspect lingvistic, care nu ignora nici caracterul evolutiv al limbii, cu achiziţiile şi pierderile ei de secole, nici necesitatea îmbogăţirii ei în concordanţă cu prefacerile timpului său. Aceasta, într-o vreme în care se manifestau încă, prin producţii literare valoroase, cel puţin două variante literare (moldovenească şi muntenească), iar procesul de unificare a limbii române literare, prin crearea unei norme supradialectale, era departe de a fi încheiat. Pe de altă parte, personajele lui Caragiale, cu vârste şi pretenţii intelectuale diferite, utilizează o limbă afectată de toate exagerările reformatoare ale veacului şi de tarele unei societăţi semiculte. Şi tot la eroii din teatru sau nuvele se întâlnesc mostre de vorbire regională, curată, în graniţele tradiţiei locale.

BDD-R41 © 2008 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 16:07:06 UTC)

Este îndeobşte recunoscută bogăţia şi varietatea limbajului lui Caragiale (reflectând stadiul de dezvoltare a limbii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea), dar această observaţie imediată a fost pusă cu precădere (şi oarecum în detrimentul ei) în slujba unor studii ce vizau limba eroilor ca instrument de portretizare. Lipsea o monografie care să pună în lumină *toate* implicaţiile acestei bogăţii lingvistice, pe care le-am schiţat mai sus. Cartea lui Vasile Arvinte, *Normele limbii literare în opera lui I. L. Caragiale*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2007, acoperă această lacună, înregistrând aproape în întregime materialul lingvistic conţinut în ediţia aleasă ca bază de lucru: I. L. Caragiale, *Opere*. Ediţie critică de Al. Rosetti, Şerban Cioculescu, Liviu Călin, I. *Teatru*, Bucureşti, ESPLA, 1959; II. *Momente, schiţe, notiţe critice*, 1960; III. *Nuvele, povestiri, amintiri, versuri, parodii, varia*, 1962; IV. *Publicistică*, EPL, 1965. A mai fost cules material lingvistic din I. L. Caragiale, *Scrisori şi acte*, ediţie îngrijită, prefaţă şi note de Şerban Cioculescu, Bucureşti, 1963.

Se recunoaşte uşor în perspectiva propusă asupra operei lui Caragiale concepţia lingvistului diacronist. Atât structura lucrării, cât şi analiza făcută fiecărui fapt de limbă trădează rigurozitatea istoricului limbii şi grija de a păstra interpretările în zona în care ele pot fi acoperite de realitatea evoluţiei limbii şi a uzului contemporan. Dacă materialul prezentat implică interpretări din domeniul stilisticii literare, de pildă, aceasta constituie deja substanţa unui alt demers ştiinţific. O asemenea poartă lăsată deschisă, fără comentariu suplimentar, spre alte zone de studiu găsim la punctul I.1.1.2., p. 9: „În numele propriu geografic *Adriatică* (*Marea ~*), accentul, notat, este pe silaba penultimă: «*Doarme-albastra-**Adriatícă**... / Nu te teme de nimică...*» (III, 537/16-18)”. Note ale autorului asupra acestor fenomene există de foarte puţine ori, de pildă la punctul I.1.1.8., p. 9: „Numai cerinţele ritmului pot justifica poziţia accentului în cazul verbului *a furnica*, la indic. prez., pers. a III-a, sg.: «*Din creştet până-n vârful coadei, în creiere şi-n măruntaie, / Îl **fúrnică** un neastâmpăr*» (III, 466/8-10)”. „Neglijarea” posibilităţilor de interpretare este un fapt care l-ar putea nemulţumi pe cel preocupat de funcţia estetică, artistică a fenomenelor de limbă studiate (demers inevitabil supus unui grad mai mare sau mai mic de subiectivism), dar miza lucrării lui Vasile Arvinte este aceea de a oferi un triptic obiectiv al limbii române din secolul al XIX-lea, alcătuit din elementele folosite de Caragiale în *toată* opera sa: normele limbii literare (subordonate diferitelor concepţii înnoitoare, inclusiv celor care aparţin tendinţei preconizate de T. Maiorescu şi susţinute de intelectuali precum M. Eminescu), limbajul obişnuit, curat (al ţăranilor – cu particularităţi dialectale, al negustorilor etc.) şi limba schimonosită de incultură. Având în faţă acest tablou complex, viitoarele analize de orice fel vor fi scutite de supralicitări ori de false interpretări de genul celor care vedeau într-o formă oarecare din vorbirea unui personaj o greşeală de limbă pricinuită de incultură, când ea era, de fapt, o normă recomandată de un curent reformator al vremii (deci o posibilă normă a limbii literare), ori o trăsătură caracteristică a normei literare promovată de Caragiale, fără vreo intenţie stilistică (de pildă, varianta muntenească *tutulor*, pentru *tuturor*, I.1.123.0.)!

BDD-R41 © 2008 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 16:07:06 UTC)

Structura lucrării urmează modelul clasic al unui studiu monografic de limbă: partea întâi, ***Fonetica*** (p. 9-83), tratează, în capitole distincte, fenomene ce țin de *accentuarea* cuvintelor, *vocalism* şi *consonantism*; în partea a doua, ***Morfologia***. ***Sintaxa*** (p. 83-164), sunt înregistrate şi explicate forme din cele zece clase morfologice obişnuite: *substantivul*, *articolul*, *adjectivul*, *pronumele*, *numeralul*, *verbul*, *adverbul*, *prepoziția*, *conjuncția*, *interjecția*; partea a treia este rezervată ***Formării cuvintelor*** (p. 164-187); în ultima parte, ***Vocabularul*** (p. 187-377), autorul prezintă problema lexicului din *perspectivă stratigrafică* şi completează studiul cu observații asupra *semantismului special* al unor cuvinte, *calamburilor*, *deraierilor lexicale*, *cuvintelor (sintagmelor) „stâlcite”, chiasmului* etc.

Această succintă, dar necesară, prezentare a cuprinsului recentei cărți a lui Vasile Arvinte spune prea puțin despre ceea ce lingvistul, filologul, stilisticianul sau criticul literar poate găsi în paginile ei. Vom zăbovi asupra câtorva aspecte ale studiului, care dau măsura acribiei ştiințifice a autorului.

În partea I, în comentariul legat de ortografierea unor cuvinte, sunt indicate etimoanele care, în lipsa unor norme ortografice unitare în secolul al XIX-lea, îndreptățesc în româna literară a momentului grafii diferite; de pildă: *chaos* [k a o s] (ca în grafia franceză şi germană: fr. *chaos*, germ. *Chaos*, după vgr. χάος) şi *haos* [h a o s], după modelul medio-grec (I.1.3.2, p. 13). Tot în partea I sunt lămurite grafiile de tipul *meziu* pentru *mediu* (I.1.3.6., p. 14), *mânținerea* pentru *menținerea*, *se recomândă* pentru *se recomandă* (I.2.4.2., p. 22) etc., *corecte* în cadrul tendinței puriste de „românizare”, „în sensul aplicării asupra noilor împrumuturi a vechilor «legi fonetice» care au guvernat trecerea de la latina populară la limba română” (p. 22). De foarte multe ori, pe baza ocurențelor din opera lui Caragiale (în discursul autorului sau al unor personaje), este evidențiată existența paralelă în uzul literar din secolul al XIX-lea a două forme ale aceluiaşi termen: una muntenească şi una moldovenească (de exemplu: *nor*, pl. *nori* – *nóur*, pl. *nóuri*, I.2.8.0., p. 28). Foarte interesantă este observația cercetătorului cu privire la utilizarea de către Caragiale a unor variante de pronunție cu tentă ardelenească, în *Un pedagog de şcoală nouă*, *Despre cometă: prelegere populară* etc.: „Caragiale a făcut un mic inventar al fenomenelor dialectale ardeleneşti, care sunt uşor remarcate de vorbitorii din vechiul regat, *realizând un fel de supradialect care n-are corespondent în graiurile reale dintr-o zonă foarte întinsă cum este Ardealul* (s. n.) (cu Banatul, Crişana şi Maramureşul)” (I.3.140.0., p. 76). Toate faptele de limbă prezentate în capitolele despre vocalism şi consonantism sunt raportate la istoria limbii, la aspectul cultivat al românei (în variantele sale teritoriale) în epoca veche şi la dialectologie, de aceea trimiterile la articole şi lucrări fundamentale pentru aceste domenii de studiu diacronic al limbii române sunt abundente. Dintre acestea apar constant studiile consacrate limbii din *Biblia de la Bucureşti* (1688), semnate de Vasile Arvinte şi publicate în *Monumenta lingue dacoromanorum*, *Pars I* MLD I (*Genesis*), Iaşi – Freiburg, 1988, MLD II (*Exodus*), Iaşi, 1991, MLD III (*Leviticus*), Iaşi, 1993, MLD IV (*Numeri*), Iaşi, 1994, MLD V (*Deuteronomium*), Iaşi, 1997; Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, EA, 1974; G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea, 1980; idem, *Studii de*

BDD-R41 © 2008 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 16:07:06 UTC)

istoria limbii române literare, ediție îngrijită şi postfață de Alexandru Andriescu, Iaşi, Editura Junimea, 1989. De asemenea, informația pe care o oferă Vasile Arvinte în studiul de față poate şi trebuie să fie completată permanent cu cea din precedenta sa lucrare, *Normele limbii literare în opera lui Ion Creangă*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2002, la care, de altfel, autorul face trimiteri frecvente.

În partea a doua a lucrării, fenomenele studiate „au fost selectate din perspectiva normelor limbii literare actuale, față de realitatea lingvistică oferită de opera literară a lui I. L. Caragiale" (p. 83). Deşi nu sunt discutate în subcapitole diferite, autorul monografiei face distincția (pe măsură ce faptele excerptate impun acest lucru) între oscilațiile şi inconsecvențele inevitabile şi explicabile „din perspectiva îndelungatului proces de selectare şi de fixare a normelor literare româneşti actuale" (p. 84) şi fenomenele ce se constituie în trăsături ale limbii necultivate (ale graiurilor de tip sudic sau nordic) ori în abateri de la orice tip de normă. Un foarte bogat material lingvistic constituie suportul capitolelor despre *adverb* şi *interjecție*, clase lexico-gramaticale cu însemnătate deosebită în realizarea oralității stilului, calitate recunoscută scriiturii lui Caragiale. În corpusul explicativ al fiecărui exemplu se precizează modul în care s-a format cuvântul în limba română sau/şi etimonul/etimoanele (în cazul termenilor împrumutați), sensul cu care este întrebuințat în opera lui Caragiale şi în limba română, în general, şi sensul originar din limba sursă (de obicei turca sau greaca). Precizările de natură semantică sunt esențiale, întrucât avem de-a face uneori cu termeni pe care uzul contemporan nu îi mai cunoaşte, iar contextele în care sunt folosiți la Caragiale nu sunt întotdeauna edificatoare. Selectăm din lucrare câte un singur exemplu din cele două categorii: la punctul II.7.6.0., p. 146: „Locuțiunea adverbială *aman-zaman* «zor nevoie», «cu orice preț», «numaidecât», alcătuită din *aman!* «îndurare!», «iertare!» (< tc. *aman!*, < arab. *amān*; cf. ngr. Άμόν, alb., bg., fr. *aman*, sp. *amán*) şi *zaman* «oportunitate», «ocazie» (< tc. *zaman*; cf. alb., bg. *zaman*), apare în contextul: «*Când au rămas singuri, doftorul şi bolnavul...* ***aman-zaman****, hâr-mâr: ori barba, ori paisprezece mii de galbeni!*» (II, 569/18-19)"; şi la II.10.20.0., p. 158: „Interjecția *carnacsi(n)!* exprimă «ciudă», «supărare», «spaimă», «enervare», cam ca rom. «*fire-ai al dracului!*», «*lua-te-ar dracul!*» (< tc. *karnaksi* «să te apuce crampele»; cf. şi ngr. κάρναξι), în: «*Popii îl felicitează de această reuşită cu* ***carnacsin***» (III, 188/5-6); «***Carnacsi!*** *Nu mai dau cuvântul nimenui*» (II, 310/3)".

Partea a treia a lucrării se ocupă de problema formării cuvintelor şi sunt prezentate aici principalele mijloace de îmbogățire a lexicului: derivarea cu sufixe şi prefixe neologice şi din fondul moştenit, compunerea (elementele de compunere savantă, contaminația lexicală), conversiunea. Paragrafe speciale sunt acordate creării unor noi lexeme cu ajutorul sufixelor diminutive, augmentative (-depreciative) şi verbale.

Partea rezervată lexicului întrebuințat de I. L. Caragiale este cea mai întinsă şi conține, în primul rând, un studiu stratigrafic ce pune în evidență elementele şi sursele care au contribuit în timp la formarea românei. Este studiat, mai întâi, un grup de termeni din fondul latinesc moştenit, apoi un corpus de neologisme latino-romanice şi elementele de origine latină savantă. Capitolul ce

BDD-R41 © 2008 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 16:07:06 UTC)

se ocupă de influența slavă este structurat în subcapitole care vizează următoarele categorii: elementele vechi-slave meridionale de factură populară, împrumuturile din slavona bisericească, neologisme populare din limbile slave moderne (bulgară, sârbo-croată, ucraineană, rusă, polonă). Un capitol amplu este cel în care este discutată una dintre cele mai pitoreşti influențe asupra vocabularului românesc, cea turcească (în graiurile populare din Țara Românească şi din Moldova şi în varianta scrisă a limbii române de cultură), pusă în legătură cu istoria socială şi politică a românilor din secolele al XV-lea – al XIX-lea. Stratul împrumuturilor de origine grecească în limba română este, ca şi cel slav, prezentat în funcție de etapele în care s-a constituit: în prima fază – împrumuturile vechi greceşti, în a doua fază – elemente greceşti-bizantine şi în ultima etapă – împrumuturi neogreceşti. În acelaşi mod sunt discutate şi împrumuturile germane, pe straturi lexicale ce s-au constituit de-a lungul mai multor secole: elemente germano-săseşti (intrate în română de pe la mijlocul secolului al XII-lea) şi neologismele germane din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea. Capitole mai reduse ori doar paragrafe, cu puțin material lingvistic, sunt rezervate neologismelor de origine franceză-engleză, elementelor pecenego-cumano-tătărăşti, stratului maghiar, cuvintelor şi expresiilor preluate din limba idiş, elementelor de origine țigănească. Prezentarea lexicului de origine străină este uneori completată de paragrafe ce se referă la cuvinte şi expresii preluate ca atare şi utilizate de personajele lui Caragiale sau de Caragiale însuşi în articole: „*A bon entendeur salut!*”, I, 144/7, „*à vol d'oiseau*”, IV, 68/7 (fr., IV.1.2.1, p. 195); „Scuză-mi, Gion, acest pripelnic indigest *olla podrida*”, III, 508/31 (fr. < sp., idem, p. 195); „*Na leva*, *na prava*, *na prava*, *na leva*”, II, 172/19-20, 23 (rus., IV.1.3.4, p. 265); „*No haraşò! Davai paruski!*”, III, 11/5 (rus., idem, p. 266); „*Alle guten Dinge... – ... sind drei*”, II, 171/2-3 (germ., IV.1.8.3., p. 325); „*Kinder-garten*”, I, 470/27 (germ., idem, p. 326) etc.

Chestiunea termenilor vechi şi a neologismelor active în limba română în vremea lui Caragiale este abordată, implicit, şi din perspectivă socială, diatopică şi diacronică, evolutivă.

Ultimele pagini ale studiului de față sunt rezervate *cuvintelor reflexe*, *creațiilor expresive*, *expresiilor idiomatice*, cuvintelor izolate cu *semantism special* (sensuri specifice graiului muntenesc ori proprii lui Caragiale) etc., cu explicații utile şi pasionante. Un capitol aparte (foarte concis, p. 378-379) cuprinde *concluziile*.

Cartea se încheie cu un indice de cuvinte semnat de Sorin Guia, despre utilitatea căruia este de prisos să mai vorbim.

Temeinicia studiului realizat, anvergura problemelor ridicate şi discutate fac inoportună referirea la imperfecțiunile (de altfel, puține) ce țin de tehnoredactarea textului. Îndrăznim însă să facem câteva observații cu privire la două segmente din prezentul studiu. În scurta sa introducere la partea a patra a cărții, profesorul Vasile Arvinte anunță, pe lângă, abordarea diastratică, diatopică şi diacronică a lexicului românesc, şi analiza acestuia „din perspectiva onomasiologică şi semasiologică: terminologia muzicală, artistică, teatrală, limbajul politic, administrativ etc.” (p. 188). Autorul aplicase această grilă în analiza

BDD-R41 © 2008 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 16:07:06 UTC)

lexicului din opera lui Ion Creangă, în volumul publicat în 2002, partea a patra, într-un capitol distinct. Ne-am fi aşteptat la acelaşi model de analiză, însă în studiul despre limba din textele lui I. L. Cargiale un capitol special de aceeaşi natură lipseşte, iar explicaţiile date câtorva termeni (de ex.: „*fagot* «instrument muzical de suflat în formă de tub lung, curbat, cu clape») nu sunt suficiente pentru a susţine în mod clar promisiunea din introducere.

Capitolul rezervat împrumuturilor din engleză şi din engleza americană ar fi meritat o atenţie mai mare, dat fiind faptul că mijlocul şi a doua jumătate a secolului al XIX-lea înregistrează începutul influenţei engleze în limba română literară, iar prezenţa acestor termeni comportă explicaţii complexe. În aceeaşi ordine de idei, semnalăm la IV.9.0.0. *Cuvinte (sintagme) „stâlcite”* (p. 372) prezenţa substantivului *dandist,* în loc de *dentist*, formă eronată pe care Iorgu Iordan o pune pe seama influenţei greceşti în pronunţie (cf. *Constandin – Constantin*). Insistăm asupra acestui termen pentru că el ilustrează rafinamentul şi subtilitatea expresiei lui I. L. Caragiale. Termenul apare în schiţa *Întârziere*, întâi ca deformare clară a neologismului de origine franceză *dentist*, în vorbirea unui personaj: „...merg la *dandist*... am un dinte...” (II, 136/21), iar apoi este folosit *aluziv*, *cu intenţii ironice*, de naratorul-personaj, făcând trimitere la un alt neologismul de origine engleză *dandy*, care însă nu apare în opera lui Caragiale: „Pe peron o întâmpină un tânăr şi frumos ofiţer de călăraşi, care o primeşte cu efuziune în braţe. [...] «Aşa? zic eu... Am înţeles... Bun *dandist* are cocoana!»”; „Pe cine aflu la berărie? Pe madam Sevastiţa Stănescu cu *dandistul* dumneaei, locotenentul” (II, 137). Caragiale speculează aici ambiguitatea produsă de omonimia spontană şi efemeră dintre cele două cuvinte: *dandist* „dentist” (formă greşită generată involuntar de incultură) şi *dandist* „dandy, filfizon” (aluziv, justificat de aparenţele surprinse), (vezi şi Adina Chirilă, Monica Huţanu, *Împrumuturi din limba engleză în opera lui I. L. Caragiale*, în *In Magistri honorem G. I. Tohăneanu*, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2005, p. 233).

Analizând conţinutul şi structura cărţii lui Vasile Arvinte, este limpede că ea se face accesibilă mai ales lingviştilor, celor deprinşi cu jargonul istoriei limbii şi al dialectologiei. Iubitorul de literatură însă, care va reuşi să treacă peste această aparentă „piatră de poticnire”, va descoperi şi el între copertele cărţii o analiză pasionantă şi utilă criticului literar al operei lui I. L. Caragiale.

Adina CHIRILĂ

BDD-R41 © 2008 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 16:07:06 UTC)